

مرور نظام‌مند راهبردهای تقریب بین مذاهب اسلامی از سال ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۱

هادی همتیان^۱

چکیده

شناخت جامع نسبت به راهبردهای تقریب مذاهب، لازمه طراحی راهبردی جامع، بروز و کارآمد در رسیدن به وحدت اسلامی و تشکیل تمدن واحد است؛ از این رو پژوهش حاضر به منظور بررسی و ارائه دستاوردهای پژوهش‌های صورت گرفته در موضوع «راهبردهای تقریب بین مذاهب اسلامی» از سال ۱۳۹۰ ش تا ۱۴۰۱ ش به روش مرور نظام‌مند انجام شد و با جستجو در پایگاه‌های مهم اطلاعاتی جهان اسلام و با استفاده از راهنمای گزارش‌دهی مطالعه مقالات مروری «Prisma» در نهایت ۱۳ مقاله برای پژوهش انتخاب شد. از پژوهش‌های مورد مطالعه پنج راهبرد اصلی علمی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی و تشنج‌زدایی برای تقریب مذاهب اسلامی به دست آمد که مبتنی بر سیاست‌ها و اصول، مقتضیات، شروط و موانع، راهکارهای عملی و اهداف تقریبی هستند. نقشه راه در راهبرد تشنج‌زدایی چنین ترسیم می‌شود که تعامل و ارتباط مؤثر، دوری از گفتار و رفتارهای غیر تقریبی، مبارزه با تعصب‌گرایی و عوامل تفرقه‌انگیز مورد توجه قرار می‌گیرند. در راهبرد علمی بیشترین توجه روی طراحی نظام فکری و ارتباط جامعه علمی حوزوی- دانشگاهی با استفاده از ابزارهایی همچون تأسیس دانشگاه بین‌المللی، نوشتن و چاپ دائرةالمعارف‌ها و مجلات علمی است؛ چنانچه در راهبرد فرهنگی، تقویت نظام فرهنگی در میان مذاهب اسلامی توسط مجموعه‌هایی همچون مجمع جهانی تقریب مذاهب مورد توجه است و در راهبرد سیاسی- اقتصادی ارتباط دولت‌های اسلامی و تعاملات مشترک آن‌ها و نابودی اسرائیل مورد نظر است و در نهایت با تجمیع راهبردهای پنج‌گانه راهبردی جامع و بروز ارائه شد.

واژگان کلیدی

راهبرد، تقریب مذاهب اسلامی، انواع راهبرد تقریب مذاهب اسلامی، راهکارهای تقریب مذاهب اسلامی.

مقدمه

ارتباط مؤثر، همکاری، همزیستی و پذیرش مسلمانان نسبت به هم تنها یک عملکرد مصلحتی نیست؛ بلکه ضرورتی عقلی، عرفی و شرعی است؛ زیرا برپایی و بقا اصل اسلام، رشد و تعالی و تعادل جامعه اسلامی، شرافت و عزت مسلمانان، آزادی از چنگال استکبار و استعمار جهانی، نابودی اسرائیل و شکل‌گیری تمدن اسلامی همگی متوقف بر آن هستند. پیروان مذاهب اسلامی در جهان اسلام همگی سرنوشت مشترکی دارند و در حقیقت بر یک کشتی سوارند؛ جز این نیست که در صورت تفرقه و دشمنی همگی باهم شکست می‌خورند و پایان مشترک و البته دردناکی خواهند داشت؛ پدیدایی ارتباط مسالمت‌آمیز، همزیستی، همکاری و پذیرش یکدیگر درگرو تحقق راهبرد تقریب بین مذاهب اسلامی است؛ بدون راهبرد تقریبی وحدت امت اسلامی تحت تأثیر عوامل داخلی و خارجی آسیب جدی می‌بیند؛ ازاین‌رو اندیشمندان اسلامی همواره در دوره‌های مختلف تاریخی طرح‌ها و راهبردهایی برای تقریب مذاهب اسلامی مطرح کرده‌اند.

راهبرد، نقشه و طرح کلی است که با استفاده از اصول، سیاست‌ها و توجه به مقتضیات، شروط و موانع، راهکارهایی عملی و اجرایی برای رسیدن به اهداف مشخص، تنظیم می‌شود. نداشتن راهبرد در عرصه‌های مختلف همچون نظام علمی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی، نتیجه‌ای به‌جز سردرگمی، تنافی دیدگاه‌ها، عقب ماندن از زمانه و شکست در مواجهه با دشمنی دشمنان اسلام ندارد. فقدان راهبرد، حداقل از دو جهت به جهان اسلام ضربه می‌زند؛ نخست توقف، رکود و عدم پیشرفت در عرصه‌های مختلف؛ دوم، آسیب‌پذیری شدید در مقابل حمله‌های مختلف دشمن در عرصه‌های گوناگون سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و علمی.

در دوران کنونی می‌توان پیامدهای عدم وجود راهبردهای تقریبی مشخص در جهان اسلام را در عرصه‌های مختلف مشاهده کرد؛ به‌طور نمونه در عرصه علمی وابستگی غیرمنطقی علمی به کفار و کشورهای بیگانه دیده می‌شود و یا در عرصه فرهنگی آثار خودباختگی فرهنگی در مقابل تفکر غرب زیاد خودنمایی می‌کند یا در عرصه امنیتی پیدایش اسرائیل و گروه‌های تکفیری همچون داعش جان، مال، آبرو و ناموس مسلمانان را به شدت تهدید می‌کند؛ چنانچه در عرصه اعتقادی و باورهای دینی انگاره‌های سلفی و تکفیری در قالب وهابیت خودنمایی می‌کند؛ بر این اساس جهان اسلام بدون راهبرد مشخص تقریبی در زمینه‌های مختلف، شاهد پدیده‌هایی جز عقب‌ماندگی، خودباختگی و پیدایش داعش، جنگ یمن، دشمنی اعراب با برادران

ایرانی و چنددستگی مسلمانان نخواهد بود؛ ازاین‌رو در همه اعصار و به‌خصوص دوران کنونی اندیشمندان اسلام‌شناس و آگاهان بر مبانی اسلامی، به دنبال تدوین و ارائه الگوی راهبردی برای جهان اسلام بوده‌اند تا جلوی مشکلاتی که گفته شد را بگیرند که می‌توان در رأس آن‌ها به اندیشمندانی همچون امام خمینی، امام خامنه‌ای، امام موسی صدر، محمد عبده، سید قطب و شیخ شلتوت اشاره نمود؛ براین اساس تاکنون طرح‌ها و راهبردهای مهمی برای تقریب مذاهب اسلامی مطرح شده است؛ اما مسئله‌ای که به دنبال آن است، نگاه جامع و از بالا به طرح‌ها و راهبردهای مطرح شده و واکاوی آن‌ها و رسیدن به بینشی جامع نسبت به راهبردهای تقریب مذاهب اسلامی است. شناخت جامع و کامل نسبت به راهبردهایی که در دهه اخیر مطرح شده بدین جهت مهم و ضروری است که مقدمه‌ای لازم برای ارائه راهبردی بروز و بی‌نقص است؛ روشن است که بدون استراتژی و نقشه راه، جهان اسلام در رویارویی با خطرات و تهدیدات استکبار جهانی و به‌خصوص اسرائیل دچار آسیب‌های فراوان شده و در مواجهه با موانع به شکل انفعالی رفتار می‌کند؛ چنانچه جهان اسلام بدون نقشه راه حرکت مشخصی به‌سوی آینده روشن نخواهد داشت و طبیعتاً شاهد رکود و عقب‌ماندگی خواهد بود؛ از طرف دیگر نداشتن استراتژی مساوی با هدر رفت نیروهای موجود و بالقوه مسلمانان و شکست در برابر طمع‌ورزی و زورگویی دشمنان اسلام خواهد بود؛ همچنین رسیدن به اهداف مشترک بدون برنامه کاربردی هرگز محقق نخواهد شد و البته داشتن راهبرد به نهادهای حکومتی، اقتصادی و فرهنگی کمک می‌کند تا برنامه‌ریزی‌های خود را در جهت نیل به اهداف میان‌مدت و بلندمدت خود برای تقویت تقریب مشخص کنند؛ بنابراین ضرورت اول مطالعه راهبردهای مطرح شده، شناخت جامع نسبت به زمینه‌ها، علل، موانع و پیامدهای نداشتن راهبرد تقریبی است.

در دو دهه اخیر اندیشمندان بسیاری با الهام از استوانه‌های تقریبی همچون سید جمال‌الدین اسدآبادی، محمد عبده، سید قطب، امام موسی صدر، امام خمینی و امام خامنه‌ای درصدد تبیین راهبردهای تقریب بین مذاهب اسلامی برآمده‌اند. پژوهش حاضر می‌خواهد با نگاهی از بالا و مروری نظام‌مند افکار و اندیشه‌ها را در این رابطه جمع نموده و ارائه کند تا زمینه‌ای برای بروزکردن و ارتقا راهبردها در شرایط کنونی باشد؛ بر این اساس هدف اصلی پژوهش پیش‌رو، واکاوی دقیق مقالات و پژوهش‌های صورت گرفته از سال (۱۳۹۰ ش) تا (۱۴۰۱ ش) و بررسی و ارائه راهبردهای جهان اسلام در تقریب مذاهب اسلامی است؛ به امید اینکه نقش کمی را در آرمان مهم پیامبر

گرامی اسلام (صلی الله علیه وآله) نسبت به شکل گیری امت واحده ایفا کند؛ البته برای رسیدن به هدف اصلی لازم است به سؤالات زیر پاسخ داده شود:

۱. اصول و سیاست‌های تقریب مذاهب در پژوهش‌های مورد مطالعه کدام‌اند؟

۲. مقتضیات، شروط و موانع تقریب مذاهب در پژوهش‌های مورد مطالعه کدام‌اند؟

۳. راهکارهای تقریب مذاهب اسلامی در پژوهش‌های مورد مطالعه کدام‌اند؟

۴. اهداف تقریب مذاهب در پژوهش‌های مورد مطالعه کدام‌اند؟

۵. انواع راهبردهای مطرح شده در پژوهش‌های مورد مطالعه کدام‌اند؟

واژه «راهبرد تقریب»، مرکبی اضافی است که در تبیین آن لازم است معنای راهبرد و تقریب و رابطه بین آن دو روشن شود. معادل انگلیسی راهبرد، استراتژی^۱ است. راهبرد، نقشه رسیدن به اهدافی است که سیاست‌های نظام تجویز کرده‌اند. سیاست‌ها گزاره‌هایی تجویزی هستند که باید‌ها و نبایدها را برای رسیدن به هدف، مشخص می‌کنند. بدون راهبرد هیچ نظامی شکل نمی‌گیرد و هیچ نظامی کار نمی‌کند و نتیجه نمی‌دهد. راهبرد، تعیین‌کننده فلسفه وجودی نظام‌ها و سیستم‌هاست. امت اسلامی، نظامی متشکل از اجزاء فراوانی است که بدون راهبرد، هیچ‌گاه به کمال خود که امت واحده باشد، نمی‌رسد. راهبرد (استراتژی)، نقشه راهی است که از سیاست‌های کلی آغاز شده و می‌خواهد با توجه به مقتضیات، شروط و موانع و با استفاده از ابزارهایی به هدف مشخصی برسد؛ در حقیقت راهبرد، مجموعه تدبیرهایی (راهکارهایی) است که در رسیدن به هدف، مقابل تهدیدها و موانع اتخاذ می‌شود (علی‌بابایی، ۱۳۶۷: ۵۶۸). تقریب در لغت از ریشه «قرب» و به معنای نزدیکی آمده است (فراهیدی ۱۴۰۹: ۱۵۳/۵) و در اصطلاح حرکت و تلاشی است که در راستای تفاهم، تعامل و همکاری نزدیک در عرصه‌های مشترک مذاهب با حفظ و پایبندی نسبت به بنیادها و اصول برای رسیدن به همدلی، تفاهم و هم‌پستگی و به هدف رسیدن به امت واحده اسلامی انجام می‌شود (تسخیری، ۱۳۸۶: ۱۰۵). تقریب از زمان امیر مؤمنان علی (علیه‌السلام) و تعامل ایشان با خلفا شروع شده و علمای اسلام نیز در مسیر ایشان و قرآن کریم به‌منظور اتحاد مسلمانان و رفع اختلافات و نزاع‌ها آن را ادامه داده‌اند؛ امام موسی صدر از اندیشمندان شناخته‌شده تقریبی در ضرورت تقریب چنین می‌گوید: «وحدت کلیه محاسبات و معادلات را دگرگون می‌کند و جامعه را به مرحله تعامل و همکاری می‌رساند» (صدر، ۱۳۸۳: ۳۶۳).

تقریب، تلاش به منظور اتحاد بر اصول مشترک است؛ همه مذاهب اسلامی بر توحید، نبوت و معاد اتفاق نظر دارند. تکیه بر این موارد روح برابری و مساوات را بین آن‌ها زنده می‌کند و تعامل و رابطه‌ای نیک را به دنبال می‌آورد؛ البته تقریب مذاهب و وحدت اسلامی به معنای دست برداشتن از اعتقادات و باورهای خویش نیست؛ بلکه معاشرت و تعامل شایسته بر اساس اشتراکات اعتقادی و فقهی است و در موارد اختلافی نیز زمینه مباحثه علمی به شکل محترمانه برای روشن شدن حقیقت با رعایت شرایط فراهم است (Khademi, et al, 2016). نتیجه چنین ارتباط نیکویی بین مذاهب مختلف، چیزی به جز وحدت کلمه و امت واحده اسلامی نیست؛ همان‌گونه که قرآن کریم می‌فرماید: «وَإِنَّ هَذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاتَّقُونِ» و همانا این امت شماست، امتی یگانه و من پروردگار شما هستم. از من پروا کنید» (مؤمنون: ۵۲)؛ و در سوره آل عمران تمسک به ریسمان محکم الهی را زمینه نجات جامعه از هلاکت و رسیدن به سعادت و هدایت معرفی نموده است؛ «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا» (آل عمران: ۱۰۳)؛ بنابراین تقریب مربوط به تغییر اعتقادات نبوده و گزاره‌ای کلامی نیست؛ بلکه مربوط به نحوه رفتار مسلمانان با هم بوده و مسئله‌ای فقهی است. امام خامنه‌ای تقریب را در سه جهت علمی، فقهی و عملی مطرح می‌فرماید: «غرض از تقریب این است که فرقه‌های اسلامی، در مقام فکر و اعتقاد به یکدیگر نزدیک بشوند. ای‌یسا برخی از تصورات فرق نسبت به یکدیگر، با مباحثه و مذاکره، به استنتاج خوبی منتهی بشود. شاید بعضی از سوءتفاهم‌ها برطرف و بعضی از عقاید تعدیل و بعضی از افکار به‌طور واقعی به هم نزدیک بشود. البته اگر این بشود، بسیار بهتر از هر شکل دیگر است؛ حداقل این است که بر روی مشترکات تأکید بشود. در مرحله فقهی نیز تبادل نظر بین مذاهب مختلف، در بسیاری از ابواب فقهی، به فتاوی نزدیک، بلکه واحدی منتهی خواهد شد. در نهایت و شاید مهم‌تر از همه نتایج تقریب، تقریب عملی است؛ یعنی همکاری مسلمین با یکدیگر، منهای احساس جدایی عقیدتی فرقه‌ای. اگر دشمنان بگذارند و اگر ما عاقل باشیم، این امر بسیار ممکن و سهل‌التوالی است» (بیانات رهبری، ۱۳۷۰).

سید قطب نیز در اهمیت تقریب چنین می‌نویسد: «ما مجبوریم که برای خود پرچم واحدی برگزینیم و در سایه آن همگام با ملت‌هایی که در زیر سایه آن هستند دورهم جمع شویم و هرگز نمی‌توانیم که به‌طور منفرد و جدا از دیگران به سر ببریم یا به اردوگاهی پیوندیم که وقت آن سپری گشته و در موزه باستان‌شناسی قرن پیش گذاشته شده است»

(سید قطب، ۱۳۷۰: ۸۱). تقریب به معنای ایجاد تفاهم و نزدیکی بین پیروان مذاهب اسلامی به منظور آشنایی بیشتر با یکدیگر به واسطه همدلی و برادری دینی بر اساس اصول مشترک، ثابت و مسلم اسلامی است. مذاهب اسلامی در اصطلاح به مکتب‌های فقهی اسلامی گفته می‌شود که دارای نظام اجتهادی منسجم و مستند به قرآن و سنت هستند. مکتب‌های فقهی که از نظر مجمع جهانی تقریب مذاهب به رسمیت شناخته شده‌اند، عبارت‌اند از: حنفی، شافعی، مالکی و حنبلی از اهل سنت؛ اثنی عشری، زیدی و بهره از شیعه و مذهب اباضی (تسخیری، ۱۳۸۴).

روش پژوهش

پژوهش حاضر یک مطالعه نظام‌مند (سیستماتیک) از نوع مروری است. مقالات مروری که توسط پژوهشگران شاخص نوشته شده‌اند از طرفی اساس و بنیان بخش‌هایی از متون کتاب‌های مرجع را شکل می‌دهند و از طرف دیگر منبع معتبری برای اندیشمندان برای تولید دانش و نظریه‌پردازی هستند. در پژوهش‌های مروری، آخرین یافته‌ها در یک موضوع مشخص، مورد بررسی قرار گرفته و گزارش می‌شوند (قاسمی، ۱۳۹۹: ۶۴۶). در پژوهش پیش‌رو جستجو در میان مقالات نمایه شده در پایگاه‌های اطلاعاتی علمی همچون محقق گوگل^۱، مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی^۲، بانک اطلاعات نشریات کشور^۳، پایگاه مجلات تخصصی نور^۴، پرتابل جامع علوم انسانی^۵ و پایگاه استنادی سیویلیکا^۶ صورت پذیرفت و با کلیدواژه‌های «راهبرد تقریب مذاهب»، «استراتژی تقریب»، «دکترین تقریب» در بازه زمانی (۱۳۹۰ ش) تا (۱۴۰۱ ش) بیش از ۱۴۵ مقاله مرتبط با تقریب مذاهب مشخص شده و بعد از حذف مقاله‌هایی که ارتباطی با اهداف پژوهش نداشتند یا ارتباط اندکی داشتند در نهایت ۲۲ مقاله کاملاً مرتبط، مورد پژوهش قرار گرفته و به شکل دقیق مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. در مرحله بعد مقالات باقی‌مانده مورد بررسی کیفی و محتوایی قرار گرفتند؛ برای سنجش کیفی و ارزیابی مطالعات به دست‌آمده از راهنمای گزارش‌دهی مطالعه مقالات مروری پریزما^۷ استفاده شد. پریزما معیاری معتبر و بین‌المللی در ارزیابی کیفی مقالات علمی

1. Google Scholar

2. Sid

3. Magiran

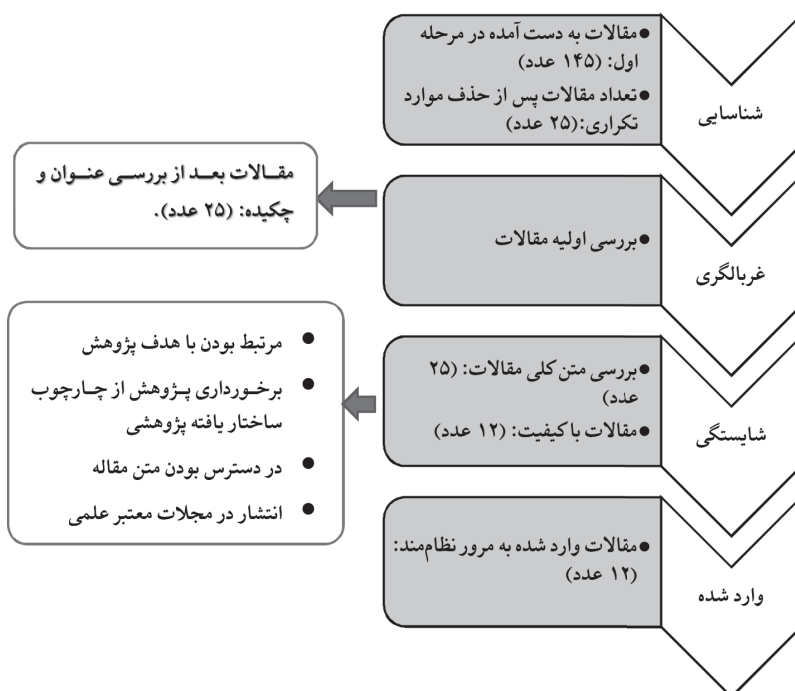
4. Noormags

5. Ensani.ir

6. Civilica

7. Prisma.

است که به شکل بیانیه‌ای در سال (۲۰۰۹) توسط گروهی از محققان بین‌المللی ارائه شده است. معیارهای لازم بر اساس پریزما عبارت‌اند از مرتبط بودن باهدف پژوهش، برخورداری پژوهش از چارچوب ساختاریافته پژوهشی، در دسترس بودن متن مقاله و انتشار در مجلات معتبر علمی (Page, et al, 2021). در پایان و بعد از ارزیابی صورت گرفته ۱۳ مقاله باقی ماند.

نمودار ۱. چک لیست Prisma برای انتخاب مقالات

یافته‌های پژوهش

در پژوهش پیش‌رو تعداد ۱۳ مقاله علمی بعد از موافقت با اهداف پژوهش و ارزیابی‌های کیفی و محتوایی مورد بررسی قرار گرفتند. در ادامه یافته‌های حاصل از مرور مقالات راهبردهای تقریب مذاهب اسلامی ارائه می‌شود (جدول ۱).

نویسنده: (بطحائی، ۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «امام موسی صدر و دغدغه همگرایی جهان اسلام» به بیان راهبردهایی تقریبی از امام موسی صدر (ره) می‌پردازد. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی.	یافته‌های اصلی: از منظر امام موسی صدر چند راهبرد اساسی در تقریب مذاهب مورد نظر است: ۱. دعوت به همکاری سازنده میان مذاهب و جداسازی مباحث کلامی از ارتباطات میان مذاهب؛ تکیه بر عناصر اشتراک و دوری از مباحث جدلانگیز کلامی؛ ۲. دوری از مباحثات کلامی و طرح مباحث فقهی بین مذاهبی؛ ۳. طرح مشکلات جوامع اسلامی و برانگیختن عواطف مسلمانان برای حل مشکلات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی؛ ۴. وحدت فقهی مذاهب: ایشان در معتقد است در بسیاری از موضوعات فقهی که مربوط به شعائر دینی اجتماعی است می‌توان بین همه مذاهب وحدت ایجاد کرد؛ مانند اعیاد، الفاظ اذان، نماز جماعت و ...	نویسنده: (ناصرمعدلی، ۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «راهکارهای قرآنی وحدت و تقریب راه‌کارها و سیاست‌ها جهت عملی کردن تقریب و حرکت به سوی وحدت با رویکرد قرآنی مقاله» به بیان راهبردهایی در تقریب مذاهب اسلامی می‌پردازد. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی.	یافته‌های اصلی: راهبردهای تقریب بدین قرارند: «الف) راه بردهای علمی- فرهنگی: ۱. شناخت اسلام حقیقی؛ ۲. ایجاد و تعمیق موج بیداری اسلامی؛ ۳. تأسیس شورای فتاوی جهانی اسلام؛ ۴. تدوین و اجرای میثاق وحدت اسلامی که شامل: الف) حسن تفاهم و شناخت طرفین به واسطه بررسی و حل سوء تفاهمات و رساندن محاسن به همدیگر؛ ب) تلاش برای حمایت همه فرق از اوامر ولی امر مسلمین؛ پ) ایجاد و تقویت حسن سلوک در میان مسلمانان؛ ت) تلاش برای نهاده کردن تقوا و اخلاص؛ ث) معذور داشتن یکدیگر در امور اختلافی؛ ج) دوری از اقدامات تحریک‌آمیز و اتهامات بی‌پایه و اساس؛ ۵. تمسک به اهل بیت پیامبر اکرم (صلی الله علیه وآله)؛ ۶. تعاون بین مذاهب؛ ۷. تعلیم و تعلم و بهره‌برداری از تجارب علمی یکدیگر به دور از تعصب؛ ۸. تلاش برای گسترش تربیت اسلامی؛ ۹. سازماندهی فعالیت‌های تبلیغی سنجیده و استفاده از فناوری روز. ب) راهکارهای سیاسی- اقتصادی: ۱. تشکیل اتحاد جماهیر اسلامی (ایده دار الاسلام)؛ ۲. وحدت رهبری یا شورای رهبری؛ ۳. پیمان‌ها و قراردادهای تعاون؛ ۴. دیوان بین‌المللی اسلامی؛ ۵. مسئله حقوق بشر و عدم‌پذیرش نوع غربی آن».	نویسنده: (شاهرخی، ۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «راهبرد پیامبر اعظم صلی الله علیه و سلم در فرهنگ‌سازی وحدت اسلامی» به بیان مهم‌ترین محورهای راهبرد پیامبر اعظم (صلی الله علیه و آله) در فرهنگ‌سازی وحدت اسلامی می‌پردازد. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی.	یافته‌های اصلی: مهم‌ترین راهبردها عبارت‌اند از: ۱. ارائه تعالیم توحیدی؛ ۲. طرح امت واحده؛ ۳. اجتماع و اتحاد در انجام برخی مناسک دینی؛ ۴. طرح حقوق مشترک انسانی برای همه انسان‌ها؛ ۵. مبارزه با افکار و باورهای اختلاف‌برانگیز؛ ۶. جذب حداکثری با اخلاق اسلامی (دوری از تنگ‌نظری، عبوس بودن و تحمل نداشتن).
---	--	---	--	---	---

۴	نویسنده: (سلیمانی فر، ۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «راهکارهای تقریبی علامه محمدرضا مظفر» راهبرد تقریبی علامه مظفر را مطرح می‌کند. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی. یافته‌های اصلی: راهبردهای علامه مظفر در تقریب مذاهب عبارت‌اند از: ۱. تأسیس جمعیت «منتدی النشر» و «کلیه الفقه»؛ ۲. مبارزه با استکبار جهانی و به‌خصوص صهیونیسم؛ ۳. بالابردن سطح آگاهی توده مردم به وسیله اهل قلم و اندیشه‌وران باانصاف شیعه و سنی است. علامه مظفر معتقد بود که در این راه می‌بایست مباحثه‌ها و مناظره‌های سودبخش در فضایی آزاد به راه انداخت و نویسندگان منصف اعم از شیعه و سنی حقایق اسلامی را آن‌طور که هست بنگارند تا بدین وسیله گرایش‌های تعصب‌آمیز از بین برود و مردم از تقلید بی‌اساس رهایی یابند؛ ۴. عمل درست و کامل به دستورات مترقی اسلام.
	نویسنده: (شفای، ۱۳۹۰) در مقاله‌ای با عنوان «نقش حوزه‌های علمیه در تقریب مذاهب اسلامی» به راهبرد ایجاد حوزه‌های علمی مشترک برای تقریب مذاهب می‌پردازد. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی. یافته‌های اصلی: ایشان راهبردهای تقریب در حوزه‌های علمیه را در دو جهت سخت‌افزاری و نرم‌افزاری تقسیم می‌کند؛ مهم‌ترین راهبردهای سخت‌افزاری حوزه علمیه تأسیس حوزه‌های علمی مشترک؛ تأسیس رسانه‌های حوزوی و علمی مشترک و تأسیس شوراهای اخوت اسلامی است؛ اما مهم‌ترین راهبردهای نرم‌افزاری حوزه علمیه را تأکید بر اصول و فروع مشترک؛ تأکید بر مرجعیت علمی اهل بیت (علیهم‌السلام)؛ گفتگوهای عالمانه و بدون تعصب و اصلاحات در مبانی و منابع آموزشی می‌داند.
۵	نویسنده: (قریشی کرین، ۱۳۹۱) در مقاله‌ای با عنوان «تطبیق اندیشه تقریب از منظر امام خمینی (ره) و آیت‌الله بروجردی» به راهبردهای تقریبی امام خمینی و آیت‌الله بروجردی می‌پردازند. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی. یافته‌های اصلی: راهبردهای آیت‌الله بروجردی عبارت‌اند از: ۱. تلاش برای تقریب بین دولت‌ها و رفع اختلافات، ایشان در نامه‌ای برای شاه عربستان دعا کرد کشورهای اسلامی در برابر بیگانگان متحد شوند؛ ۲. توجه به دشمن مشترک مسلمانان و پرهیز از اختلاف؛ ۳. آگاهی بخشی به مردم درباره علل انحطاط مسلمین؛ ۴. برقراری ارتباط بیشتر بین عالمان و مراکز دینی؛ ۵. تبیین مفاهیم سیاسی در سطح نخبگان سیاسی؛ ۶. انجام اصلاحات مذهبی و زدودن خرافات، مثل مبارزه با غلو و جلوگیری از توهین به مقدسات اهل سنت؛ ۷. تأکید بر سيطرة کفار بر مسلمین و لزوم کنار گذاشتن اختلافات در چنین وضعیتی؛ ۸. تأکید بر روابط بین دولت‌های اسلامی؛ ۹. تأکید بر ارتباط سران دولت‌های اسلامی و علما و روشنفکران؛ ۱۰. ارائه چهره واقعی شیعه به جهان اسلام؛ ۱۱. عنایت به فقه مقارن؛ ۱۲. برای این اساس ایشان کتاب خلاف شیخ طوسی را تصحیح و چاپ نمود؛ ۱۳. ریشه‌یابی مسائل اختلافی. ایشان راهبردهای تقریبی امام خمینی را در دو محور تحلیل می‌کند نخست راهبردهای فرهنگی و عقیدتی است؛ دوم راهبردهای سیاسی و حکومتی. راهبردهای فرهنگی، عقیدتی عبارت‌اند از: ۱. فعال شدن نخبگان سیاسی و مذهبی به‌عنوان مجریان وحدت در جهت بروز و ظهور نهضت فکری و فرهنگی با استفاده از بستر اجتماعی و ابزار مناسب ارسال پیام مانند شبکه‌های تبلیغی و رسانه‌ها و اجتماعات دینی؛ ۲. مقابله با خرافه‌پرستی و تعصبات کورکورانه؛ ۳. تلاش بر یکسان‌سازی قول و فعل منادیان وحدت.

۶ ادامه	راهبردهای سیاسی، علمی در دو سطح دولت‌ها و ملت‌ها: ۱. فراخوان عمومی از سران دولت‌های اسلامی برای پایه‌ریزی یک وحدت سراسری؛ ۲. فراخوان عمومی از ملت‌های مسلمان در جهت مبارزه انقلابی و استفاده از ابزار قهرآمیز علیه مستکبرین؛ ۳. سعه‌صدر و تهذیب نفس؛ ۷. تکیه بر نقش وحدت در حل مشکلات سیاسی و اجتماعی؛ ۸. تأکید بر توده‌های مردمی؛ ۹. تأکید بر نخبگان و عالمان حوزه و دانشگاه.
۷	نویسنده: (شفایی، ۱۳۹۲) در مقاله‌ای با عنوان «انگاره استعمار و ایده‌های اتحاد اسلامی در اندیشه و کارنامه آیت‌الله طباطبایی یزدی (ره)» ایده اتحاد اسلامی ایشان را در سه عرصه مطرح می‌کند. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی. یافته‌های اصلی: از بیانات سید یزدی (ره) سه راهبرد اصلی در اتحاد اسلامی دانسته می‌شود: ۱. فراخواندن عموم مسلمانان به اتحاد و همدلی در برابر کافران؛ ۲. ایشان برای تأمین مصالح عالی اسلام درحالی‌که حاکمان و دولت‌های ایران و عثمانی مشروعیت اسلامی نداشتند؛ ولی برای دفع خطر و حل بحران استعمار از عموم مسلمانان می‌خواهد تا در کنار دولت‌هایشان و حاکمانشان قرار گیرد و در برابر دشمن اصلی (کفار) متحد شوند؛ ۳. ایشان برای رهایی مسلمانان از شر و تهدید استعمارگران علاقه‌مند است که بین دولت‌های ایران و عثمانی با صرف نظر از اختلافاتشان تعامل و همکاری به وجود آید.
۸	نویسنده: (خادمی، ۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان «راهبردهای تقرب ادیان و مذاهب در سیره رضوی با تأکید بر مناظرات و احتجاجات» برخی راهبردهای تقرب مذهبی امام رضا (علیه‌السلام) را مطرح می‌کند. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی. یافته‌های اصلی: راهبردها بدین قرارند: ۱. پذیرش جایگاه ولایت‌عهدی توسط امام رضا (علیه‌السلام) عاملی برای تقرب و وحدت؛ ۲. گفتگوی میان مذاهب از طریق مناظره و احتجاج؛ ۳. تأکید بر مشترکات مذاهب؛ ۴. بازنمایی مبانی اعتقاد اسلامی در مذاهب اسلامی؛ ۵. استناد و تکیه بر محوریت قرآن و سنت اهل بیت (علیهم‌السلام)؛ ۶. التزام به اخلاق انسانی (احترام، مهرورزی، تواضع).
۹	نویسنده: (سخاوتیان، ۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی راهبرد فلسطین از نهر تا بحر» یکی از راهبردهای رهبر معظم انقلاب اسلامی آیت‌الله خامنه‌ای را موردتوجه قرار می‌دهد. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی. یافته‌های اصلی: رهبر معظم انقلاب در پنجمین اجلاس بین‌المللی حمایت از انتفاضه فلسطین، راهبرد از نهر تا بحر را به‌عنوان یک راهبرد و موضع رسمی از سوی جهان اسلام بیان نمودند. ایشان در این بیان خود فرموده‌اند: هر طرح عملیاتی در موضوع فلسطین باید بر اصل «همه فلسطین برای همه مردم فلسطین»، استوار باشد چرا که فلسطین، فلسطین از نهر تا بحر است نه حتی یک وجب کمتر. این راهبرد مربوط به تمامیت ارضی فلسطین اشغالی می‌شود؛ در دورانی که تمام تلاش‌های رژیم غاصب اسرائیل در جهت به رسمی نشان دادن حضور خود در سرزمین‌های فلسطین و اظهار مالکیت نسبت به همه سرزمین‌های اشغالی بین رود اردن تا دریای مدیترانه و از بلندی‌های جولان تا صحرای سینا است طرح چنین راهبردی برای مبارزان فلسطین و همه مسلمانان به جهت آنکه در عرصه سیاسی - امنیتی موجب بصیرت و درنهایت وحدت جبهه مقاومت می‌شود مهم و ضروری است.

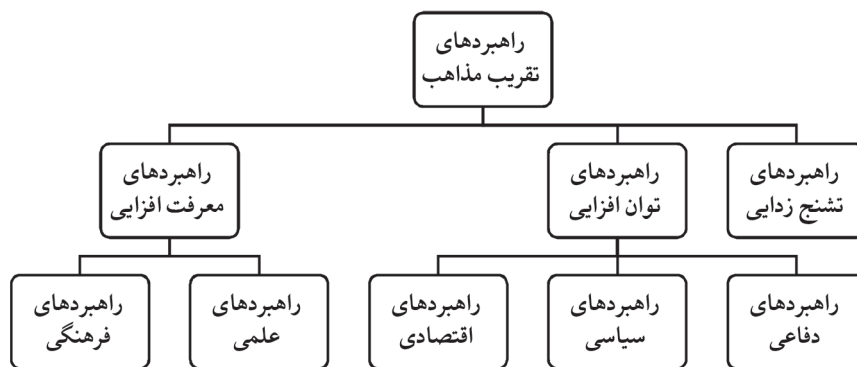
نویسنده: (عابدی، ۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان «بازخوانی تفکر عالمان دینی و اندیشمندان معاصر در گفتمان تقریب مذاهب اسلامی» راهبردهای اندیشمندان اسلامی را مورد توجه قرار می‌دهد. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی.	
یافته‌های اصلی: نویسنده در بخشی از نوشتار به راهبرد اصلی محمد اقبال لاهوری می‌پردازد؛ اقبال لاهوری راهبرد «احیای فکر دینی» را در محافل علمی و دانشگاهی مطرح نمود. وی در عرصه سیاست‌های جهانی و بین‌المللی تئوری‌های گوناگونی مطرح کرد؛ اما از همه مهم‌تر نظریه او در بعد جهان‌شناختی و مسائل معرفتی اسلام بود. ایشان در راستای همبستگی امت اسلامی مقابله با تفکرات ناسیونالیستی و ملی‌گرایی را در رأس افکار خود قرار داد. اقبال در یک نگاه کلان، جهان اسلام را اسلام وطنی معرفی می‌کند و مرزهای به وجود آمده بین مسلمانان را اعتباری و ساختگی توصیف نموده و همگرایی و اتحاد مسلمین را در رأس گفته‌ها و نگاشته‌ها خویش قرار می‌دهد.	۱۰
نویسنده: (سالارزهی، ۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «راهبردهای نوین تمدن اسلامی برای تحقق همزیستی مسالمت‌آمیز» به‌طور کلی راهبردها را مطرح می‌کند. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی.	
یافته‌های اصلی: راهبردها از این قرارند: ۱. راهبرد تأکید و توجه به اشتراک دین بین مذاهب؛ ۲. راهبردهای تعامل و اشتراک اقتصادی بین مذاهب اسلامی؛ ۳. راهبرد دانش‌گستری و دانش‌پژوهی بین مذاهب اسلامی؛ ۴. راهبرد اخلاق‌مداری در ارتباط و تعامل بین مذاهب؛ ۵. راهبردهای فرهنگی بین مذاهب؛ ۶. راهبردهای انسان‌شناختی در جهت تعامل بهتر مذاهب اسلامی؛ ۷. راهبردهای تربیتی در جهت ارتباط مؤثر مذاهب اسلامی.	۱۱
نویسنده: (حقی، ۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان «انقلاب اسلامی فرصت‌های همگرایی جهان اسلام» به بیان راهبردهای انقلاب اسلامی در همگرایی جهان اسلام می‌پردازد. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی.	
یافته‌های اصلی: ایشان در ابتدا سیاست‌های کلی نظام اسلامی در همگرایی را بیان می‌کند: الف) راهبردهای مربوط به جاذبه‌های ایدئولوژیک و هویت‌بخشی؛ ۱. سیاست حمایت از ملت‌های محروم و جنبش‌های اسلامی؛ ۲. وحدت‌گرایی؛ ۳. احیای هویت اسلامی؛ ۴. طرح اسلامی سیاسی؛ ب) سیاست‌های مربوط به تسری و گسترش همگرایی؛ ۱. صدور انقلاب اسلامی؛ ۲. ارتباط با جنبش‌های اسلامی معاصر؛ ج) سیاست‌های مربوط به جامعه‌پذیری نخبگان و تبادل افکار و اندیشه. ایشان در ادامه به بیان راهبردها انقلاب اسلامی در تقویت همگرایی اسلامی می‌پردازد: ۱. دیپلماسی بین کشورهای اسلامی و تلاش برای خنثی‌سازی توطئه تفرقه؛ ۲. شناخت و روشن‌گری نسبت به نقش سیاست‌های استکباری؛ ۳. اجماع‌سازی و ایجاد ائتلاف علیه جریان‌های وحدت‌ستیز؛ ۴. تقویت جریان‌های فکری سیاسی معتدل در جهان اسلام؛ ۵. گفتگو میان مجالس مشترک کشورهای اسلامی به‌ویژه با استفاده از اتحادیه بین‌المجالس اسلامی؛ ۶. اتخاذ دیپلماسی مشترک از سوی کشورهای اسلامی نظیر محور قرار دادن سازمان کنفرانس اسلامی؛ ۷. ارتباط بیشتر میان نخبگان سیاسی و دانشگاهی؛ ۸. تفاهم و گفتگو؛ ۹. تأسیس و تقویت شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای اینترنتی چندزبانه فرهنگی و مذهبی؛ ۱۰. تأسیس نهادهایی همچون جامعه المصطفی‌العالمیه و مجمع جهانی تقریب مذاهب در جهت تبادل افکار و اندیشه‌های علمای اسلام.	۱۲

نویسنده: (رهدار، ۱۴۰۰) در مقاله‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی گفتمان تقریب مذاهب» در ضمن بیان آسیب‌های تقریب به راهبردهای اصلی انقلاب اسلامی در همگرایی جهان اسلام می‌پردازد. روش تحقیق: پژوهش کیفی به روش توصیفی تحلیلی.	
یافته‌های اصلی: ایشان راهبرد اصلی انقلاب اسلامی برای تقریب مذاهب را بهره‌مندی از ظرفیت‌های موجود اعم از علمی، اقتصادی، سیاسی و ارتباطی دانسته است. در این راستا لازم است زمینه همکاری همه جانبه بین متفکران و دانشمندان جهان اسلام فراهم شود و تولید علمی در جهت تولید ادبیات نظری برای تقریب مذاهب انجام شود؛ به‌طور نمونه در پاسخ به شبهات مربوط به عقلانیت تقریب بین مذاهب؛ همچون رابطه تقریب و ناسیونالیسم، ادبیات مشترکی ایجاد شود.	۱۳

۱. بحث

هدف از پژوهش پیش‌رو، بررسی نظام‌مند راهبردهای تقریب بین مذاهب اسلامی بین سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۴۰۱ شمسی است. راهبرد (استراتژی) نقشه راهی است که از سیاست‌های کلی آغاز شده و می‌خواهد با توجه به مقتضیات، شروط و موانع و با استفاده از ابزار و راهکارهایی به هدف مشخصی برسد؛ از این‌رو لازم است چند مؤلفه در پژوهش‌های صورت گرفته مشخص شده و مورد توجه قرار گیرد: نخست سیاست‌های تقریب مذاهب که در پژوهش‌های مورد مطالعه مطرح شده است؛ دوم مقتضیات، شروط و موانع تقریب مذاهب است؛ سوم راهکارهای تقریب مذاهب؛ چهارم اهداف تقریب مذاهب است.

شایان ذکر است که بر اساس پژوهش‌های مورد مطالعه، راهبردهای تقریب مذاهب اسلامی انواعی دارند که در نمودار شماره (۲) می‌آید:

نمودار ۲. اقسام راهبردهای تقریب مذاهب اسلامی

۱-۱. اصول و سیاست‌ها

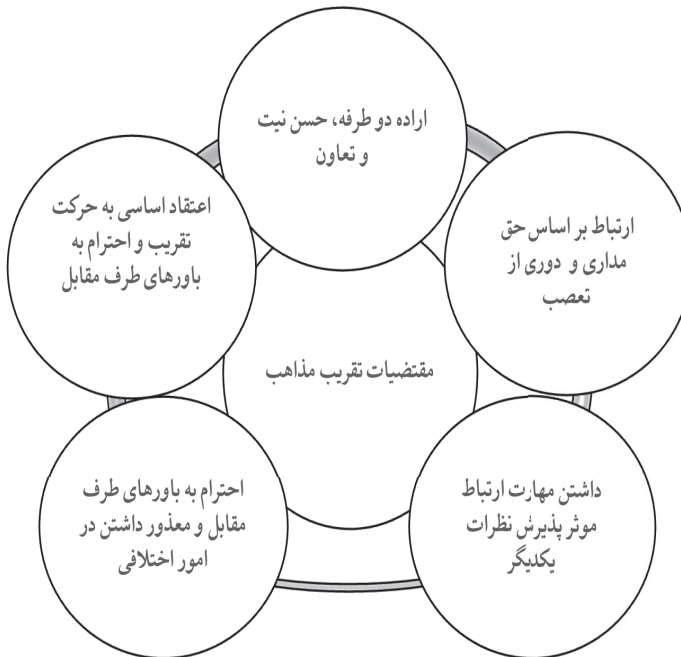
اصول و سیاست‌های تقریبی، گزاره‌هایی تجویزی در جهت رسیدن به اهداف تقریبی هستند؛ سیاست‌ها در مدیریت استراتژیک اصول و قواعدی هستند که در واقع نقش راهنمای رسیدن به هدف را ایفا می‌کنند و به‌صورت رهنمودی و کلی بیان می‌شوند تا نشان‌دهنده راه برای تحقق تصمیم‌ها باشند. سیاست‌ها در حقیقت مبانی راهبردها هستند؛ بر اساس سیاست‌ها، مقررات، دستورالعمل‌ها، روش‌ها و فعالیت‌ها برای رسیدن به هدف تعیین می‌شوند. در مطالعه پژوهش‌های صورت گرفته مهم‌ترین اصول و سیاست‌های تقریبی در جدول (۲) آمده است.

جدول ۲. سیاست‌های تقریب مذاهب

اصل همگرایی و توجه به عناصر وحدت آفرین - توجه به اشتراک توحیدی و عبودیتی (خدای واحد و بندگی برای او) (شاهرخ، ۱۳۹۰) - توجه به اشتراک در اصول دین (خادمی، ۱۳۹۵). - توجه به قرآن کریم و سنت شریف (عابدی، ۱۳۹۷). - توجه به اشتراک در ضروریات دینی (نماز، روزه، حج و سایر عبادات مشترک بین مسلمانان) (خادمی، ۱۳۹۵)	
اصل صلح و دوستی - بهره‌مندی از گفتمان دوستی و برابری و دوری از ناسیونالیسم و قوم گرایی (ناصرمعدلی، ۱۳۹۰). - تعامل شایسته بر پایه منطق، دانش و احترام و تلاش برای تفاهم و تحکیم پیوندهای متقابل (شفایی، ۱۳۹۲) - تلاش برای همدلی؛ نه برای ادغام مذاهب (ناصرمعدلی، ۱۳۹۰).	
اصل حمایت از مظلومان و استکبار ستیزی - توجه به شرایط سخت و بحرانی مسلمانان و توجه به نقشه دشمنان برای ایجاد تفرقه (قریشی کرین، ۱۳۹۱) - تقریب یک وظیفه همگانی برای ملت‌ها و دولت‌ها (ناصرمعدلی، ۱۳۹۰)؛ قریشی کرین، ۱۳۹۱) - توجه به استعمار ستیزی و براندازی ظلم جهانی و حمایت از مستضعفان و مظلومان (سلیمانی‌فر، ۱۳۹۰)	
اصل تشج زدایی - پذیرش وجود اختلاف میان مذاهب به‌عنوان یک امر طبیعی و موجب رشد (سالارزهی، ۱۳۹۸) - توجه به اینکه اختلاف‌های فقهی شیعه با مذاهب دیگر همچون اختلاف مذاهب اربعه با همدیگر است (بطحائی، ۱۳۹۰). - معذورداشتن یکدیگر در امور اختلافی (ناصرمعدلی، ۱۳۹۰). - مبارزه با افکار تکفیری و باورهای اختلاف‌برانگیز (شاهرخ، ۱۳۹۰). - دوری از اقدامات تحریک‌آمیز و اتهامات بی‌پایه و اساس (سالارزهی، ۱۳۹۸).	

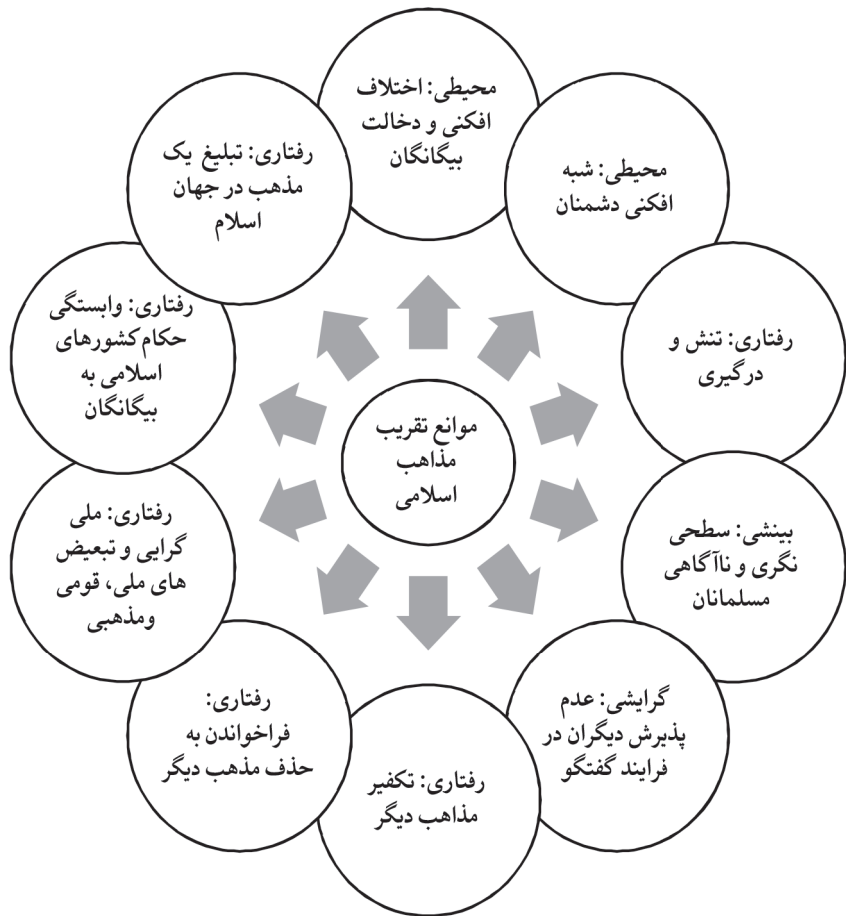
۱-۲. مقتضیات، شروط و موانع

تحقق تقریب مذاهب اسلامی متوقف بر عوامل و شروطی است که لازم است در راهبرد تقریب مورد نظر قرار بگیرند. در نمودار شماره (۳) عوامل تأثیرگذار (مقتضیات) در تقریب مذاهب اسلامی می‌آید.

نمودار ۳. مقتضیات تقریب مذاهب اسلامی

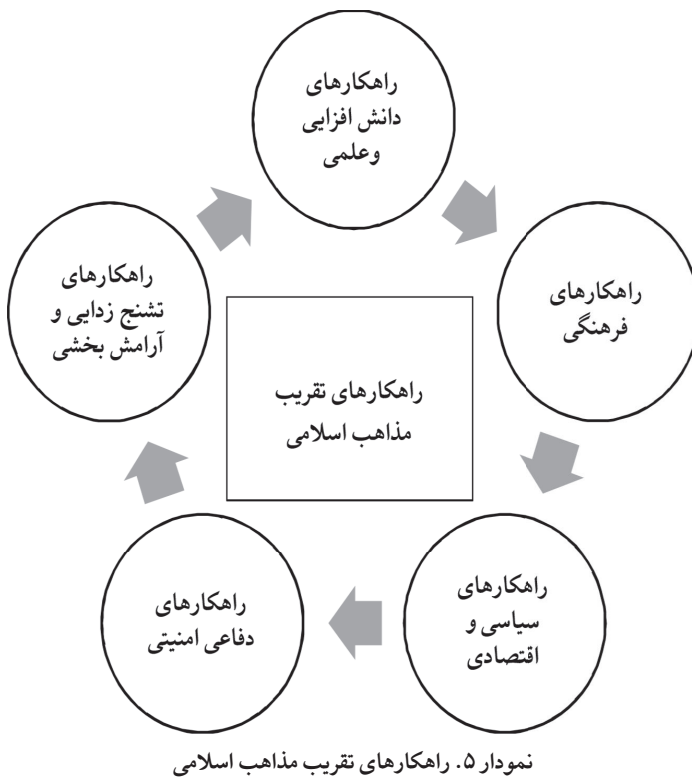
موانع تقریب مذاهب اسلامی اموری هستند که از پیدایش تقریب جلوگیری می‌کنند؛ از این رو برای تحقق راهبردهای تقریب لازم است با وجود موانع مقابله شود. در نمودار شماره (۴) موانع تقریب در دسته‌های محیطی، بینشی، گرایشی و رفتاری تقسیم می‌شوند.

نمودار ۴. موانع تقریب مذاهب اسلامی

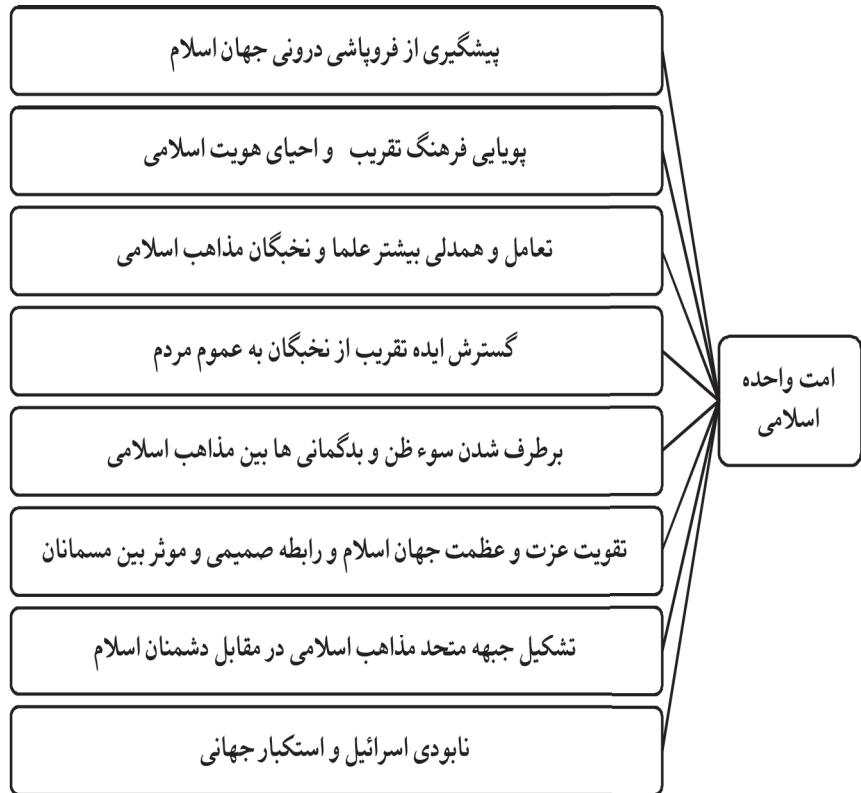
۱-۳. راهکارها

راهکار، داشتن ایده عملی برای حل مسئله موجود است. برای رسیدن به تقریب بین مذاهب اسلامی لازم است در بستر راهبردها، ایده‌هایی عملی در قالب فعالیت‌های دانش‌افزایی، فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، دفاعی، امنیتی و آرامش بخشی محقق شوند؛ در پژوهش‌های مورد مطالعه به برخی از آن‌ها اشاره شده است؛ از آنجاکه راهکارها در ادامه نوشتار ضمن انواع راهبردها مطرح می‌شوند؛ در اینجا تنها به اقسام راهکارها در نمودار شماره (۵) اشاره می‌شود:

۱-۴. اهداف

هدف، ایده‌ای برای آینده یا نتیجه‌ای مطلوب که برای رسیدن به آن برنامه‌ریزی می‌شود (Elliott & Dweck 1988). در تقریب بین مذاهب اسلامی دستیابی به امت واحده اسلامی و تحقق تمدن اسلامی مطلوب؛ بر این اساس برای رسیدن به آن اهداف فرعی مشخص شده تا به واسطه تحقق آن‌ها، هدف اصلی محقق شود. در ادامه برخی از اهداف تقریب مذاهب اسلامی که در پژوهش‌های مورد مطالعه بیان شده‌اند در نمودار شماره (۶) می‌آید.

نمودار ۶. اهداف تقریب مذاهب اسلامی

برای تحقق اهداف تقریب مذاهب اسلامی به نقشه راه و راهبردهایی نیاز است؛ در پژوهش‌های مورد مطالعه حداقل پنج راهبرد اصلی مطرح شده‌اند که در نهایت می‌توان مجموع آن‌ها را می‌توان به عنوان یک راهبرد جامع ارائه نمود. در ادامه این راهبردها مورد بررسی قرار می‌گیرند:

۱-۵. راهبردهای تشنج‌زدایی

رسیدن به امت واحد اسلامی بدون آرامش، اتحاد و الفت در میان مسلمانان مسئله‌ای دور از واقعیت است. زمینه تحقق اهداف اصلی تقریب مذاهب اسلامی، وجود آرامش، دوستی و همکاری است؛ چنانچه در قرآن کریم بر این مهم تأکید شده است: «و همگی به ریسمان خدا [= قرآن و اسلام و هرگونه وسیله وحدت]، چنگ زنید و پراکنده نشوید! و نعمت (بزرگ) خدا را بر خود، به یاد آرید که چگونه دشمن یکدیگر بودید و او میان

دل‌های شما، الفت ایجاد کرد و به برکت نعمت او، برادر شدید! وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا» (آل عمران (۳): ۱۰۳)؛ از این رو یکی از مهم‌ترین راهبردهای تقریب مذاهب اسلامی، راهبرد ایجاد الفت و از بین بردن درگیری‌های مذاهب اسلامی با همدیگر است. برای ایجاد الفت و برادری میان مذاهب اسلامی توجه به اصول و سیاست‌هایی که در ادامه می‌آیند ضروری است: ۱. بهره‌مندی از گفتمان دوستی و برابری؛ ۲. دوری از قوم‌گرایی و گرفتار شدن در انگاره ناسیونالیسم؛ ۳. ممنوعیت بدگویی و دشنام از سوی پیروان مذاهب اسلامی نسبت به یکدیگر؛ ۴. پرهیز از هرگونه تهمت به مذاهب دیگر؛ ۵. اعلام براءت نخبگان جهان اسلام از تندروها و تکفیری‌ها؛ ۶. ارائه نگاهی مشترک و همراه با توافق از نقاط اختلاف توسط اندیشمندان مذاهب اسلامی؛ ۷. تفکیک نظرات شخصی افراد از مرامنامه مکاتب تقریبی؛ ۸. کنترل بحران‌های مذهبی؛ ۹. مبارزه با تعصب‌گرایی و هر آنچه موجب تفرقه و تنفر می‌شود (حقی، ۱۳۹۸؛ سالارزهی، ۱۳۹۸؛ شفایی، ۱۳۹۲).

۱-۶. راهبردهای توان‌افزایی

برای رسیدن به امت واحده اسلامی و مصونیت از آسیب‌های دشمنان اسلام، افزایش قدرت و اقتدار جهان اسلام در ابعاد علمی، سیاسی و اقتصادی ضروری و لازم است. در ادامه برخی راهبردهای سیاسی، اقتصادی، علمی و فرهنگی مطرح می‌شوند:

۱-۱-۱. راهبردهای سیاسی و اقتصادی

تشکیل حکومت واحد اسلامی مهم‌ترین هدف سیاسی اسلام است (شاهرخی، ۱۳۹۰)؛ بر این اساس وجود راهبردهای سیاسی و اقتصادی در جهت پیدایش آن، مهم و مورد ضرورت‌اند. به جهت زمینه‌سازی برای تحقق حکومت واحد انجام فعالیت‌هایی در سطوح پایین‌تر مطرح می‌شود؛ به‌طور مثال تشکیل اتحاد جماهیر اسلامی است؛ یعنی در صورت وجود حکومت‌های مختلف حداقل ارتباط مؤثری بین آن‌ها ایجاد شود و یا در سطح پایین‌تر حداقل پیمان‌های همکاری مشترک میان کشورهای اسلامی در ابعاد مختلف فرهنگی، دفاعی و اقتصادی بسته شود؛ همچنین دعوت سازمان‌ها و نهادهای مختلف کشورهای اسلامی توسط دولت‌های اسلامی برای همکاری در شرایط کنونی کارآمد است (ناصرمعدلی، ۱۳۹۰)؛ بنابراین راهبرد سیاسی و اقتصادی محوری همکاری دولت‌های اسلامی در زمینه‌های مختلف است؛ فعالیت‌های مشترک سیاسی و اقتصادی در سطح دولت‌ها و در ادامه سازمان‌ها و نهادهای ملی کشورهای مسلمان با یکدیگر. در جدول شماره (۳) به برخی راهکارها در راهبرد سیاسی تقریب مذاهب اسلامی اشاره می‌شود:

جدول ۳. راهکارهای راهبرد سیاسی

۱	تشکیل حزب سیاسی: تقویت جریان‌های فکری سیاسی معتدل در جهان اسلام؛ مانند «حزب مستضعفین» یا «حزب‌الله» (حقی، ۱۳۹۸).
۲	دیپلماسی بین‌کشورهای اسلامی و تلاش برای خنثی‌سازی توطئه تفرقه (حقی، ۱۳۹۸)
۳	گفتگو میان مجالس مشترک کشورهای اسلامی به‌ویژه با استفاده از اتحادیه بین‌المجالس اسلامی (حقی، ۱۳۹۸).
۴	اتخاذ دیپلماسی مشترک از سوی کشورهای اسلامی نظیر محور قرار دادن سازمان کنفرانس اسلامی (حقی، ۱۳۹۸).
۵	تأکید بر توده‌های مردمی (قریشی کرین، ۱۳۹۱).
۶	تقویت پایه‌های روابط بین‌المللی اسلامی (قریشی کرین، ۱۳۹۱).
۷	پیمان‌ها و قراردادهای تعاون (همکاری‌ها و سرمایه‌گذاری‌های مشترک مثل اپک) (ناصرمعدلی، ۱۳۹۰).
۸	تأکید بر سطره کفار بر مسلمین و لزوم کنار گذاشتن اختلافات در چنین وضعیتی (قریشی کرین، ۱۳۹۱).
۹	اجماع‌سازی و ایجاد ائتلاف علیه جریان‌های وحدت ستیز (قریشی کرین، ۱۳۹۱).
۱۰	فعال‌شدن نخبگان سیاسی و مذهبی به‌عنوان مجریان وحدت در جهت بروز و ظهور نهضت فکری و فرهنگی با استفاده از بستر اجتماعی و ابزار مناسب ارسال پیام مانند شبکه‌های تبلیغی و رسانه‌ها و اجتماعات دینی (قریشی کرین، ۱۳۹۱).
۱۱	استفاده از ظرفیت‌های موجود سیاسی برای تقریب مذاهب اسلامی (رهدار، ۱۴۰۰).
۱۲	تمامیت ارضی سرزمین‌های اسلامی؛ به‌خصوص حمایت از انتفاضه فلسطین و اجرای راهبرد از نهر تا بحر (سخاوتیان، ۱۳۹۷).

راهبردهای معرفت‌افزایی

شناخت درست و کامل پیروان مذاهب از همدیگر در پیدایش وحدت اسلامی نقش اساسی دارد؛ ازاین‌رو از راهبردهای اصلی در تقریب مذاهب ارتقا سطح دانش و فرهنگ جامعه اسلامی است؛ بر این اساس دودسته راهبرد علمی و فرهنگی برای تقریب مذاهب اسلامی در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرند:

۱-۱-۱. راهبردهای علمی

راهبردهای علمی نقشه راه برای اندیشمندان هستند که مسیر دستیابی به اهداف را مشخص نموده و نوع، شیوه و ابزار رسیدن به هدف علمی را معین می‌کنند. مهم‌ترین راهبرد علمی در تقریب مذاهب اسلامی آماده‌سازی ارتباط علمی برای اندیشمندان و عالمان جهان اسلام و در ادامه ملت‌های مسلمان با یکدیگر است (ناصرمعدلی، ۱۳۹۰). برای تحقق راهبرد علمی حداقل در دو جهت لازم است فعالیت کرد؛ نخست:

۱. گفتمان سازی علمی با تشکیل دانشگاه‌های بین‌المللی و بین‌مذهبی؛ همچون دانشگاه مذاهب اسلامی، دانشگاه ادیان و مذاهب و جامعه المصطفی العالمیه؛ ۲. نوشتن کتب؛ دائره‌المعارف‌های مشترک بین مذاهب اسلامی؛ مقالات علمی تا بدین‌وسيله مسلمانان نسبت به اشتراکات و نقاط مورد تفاوت به‌طور واقع‌بینانه‌ای آگاهی یابند (سلیمانی‌فر، ۱۳۹۰)؛ ۳. افزایش شناخت مذاهب اسلامی نسبت به هم از طریق رسانه و منابع دیجیتال؛ ۴. ارتباط و روشننگری اندیشمندان و علما با مردم در موضوعات تقریبی؛ ۵. بهره‌برداری معرفتی از کنگره عظیم حج؛ ۶. بازنویسی و پالایش متون اصیل از موارد اختلاف‌برانگیز؛ ۵. فراهم آوردن زمینه‌های فکری، قانونی و حقوقی عرصه‌های مختلفی تقریبی؛ انجام پژوهش‌های مقایسه‌ای و مقارن بین مذاهب اسلامی (سالارزهی، ۱۳۹۸؛ عابدی، ۱۳۹۷؛ قریشی‌کرین، ۱۳۹۱).

جهت دوم بیشتر مربوط به فعالیت‌های زمینه‌ای در جهت راهبرد علمی است که عبارت‌اند از: ۱. طراحی و ایجاد «نظام فکری، فرهنگی و عقیدتی»؛ ۲. توجه به نخبگان و عالمان دینی؛ ۲. ایجاد تسهیل در ارتباط اندیشمندان مذاهب اسلامی با یکدیگر؛ ۳. انتشار منشور و بیانیه‌های علمی مشترک و احیای فکر دینی؛ ۴. حضور فعال مسلمانان در مجامع بین‌المللی، علمی و حقوقی؛ ۵. تأسیس شورای فتاوی جهانی اسلام؛ ۶. اصلاح برنامه‌های آموزشی و بالابردن سطح آموزشگاه‌های دینی در حوزه کلام اسلامی (حقی، ۱۳۹۸؛ سالارزهی، ۱۳۹۸؛ عابدی، ۱۳۹۷)

۱-۲. راهبردهای فرهنگی

راهبردهای فرهنگی در جهت یکدستی فرهنگ مذاهب اسلامی نقش مهمی در تشکیل امت واحده اسلامی دارند. ایجاد نظام فکری، فرهنگی و عقیدتی یکدست و متحد در جهان اسلام به‌وسیله اموری محقق می‌شود که عبارت‌اند از: ۱. تأسیس نهادهای فرهنگی مشترک میان مذاهب همچون مجمع جهانی تقریب مذاهب؛ همچون دارالتقریب قاهره و موسسه خیریه آیت‌الله العظمی خویی. ۲. تأسیس حوزه‌های علمیه و دانشگاه‌های بین‌المللی اسلامی؛ ۳. تقویت فرهنگ تقریب با ایجاد زمینه فعالیت نخبگان دینی و ملی در عرصه‌های فرهنگی مانند نماز جمعه و مراسم حج ... و به‌طور کلی ایجاد زمینه گفتگو و سعه صدر در میان اندیشمندان برای تقویت فرهنگ عموم مسلمانان (حقی، ۱۳۹۸، شفایی، ۱۳۹۰).

بحث و نتیجه‌گیری

نگاه جامع و از بالا به طرح‌ها و راهبردهای مطرح‌شده و واکاوی آن‌ها لازمه رسیدن به

بینشی جامع نسبت به راهبرد تقریب بین مذاهب اسلامی است که وجود چنین نگاهی برای مسئولان تقریب مذاهب اسلامی و همه کسانی که دغدغه تشکیل امت واحد اسلامی را دارند، کارآمد و ضروری بوده و از سرمایه‌های اصلی برای موفقیت در این راه پرشکوه است؛ از این رو پژوهش پیش‌رو به مطالعه نظام‌مند راهبردهایی که در دهه اخیر ارائه شده‌اند، پرداخته است؛ مهم‌ترین یافته‌های پژوهش بدین قرارند:

۱. در مقاله‌های مورد بررسی مؤلفه‌های طراحی راهبرد (سیاست‌ها، مقتضیات، شروط و موانع، اهداف و راهکارها) به‌طور مشخص بیان نشده‌اند؛ درحالی که در پژوهش حاضر سعی شد با تجزیه تحلیل و برداشت از متون، مؤلفه‌های تشکیل‌دهنده هر راهبرد مشخص شده و به‌طور مجزا گزارش داده شود.

۲. مهم‌ترین سیاست‌ها و اصول تقریب مذاهب اسلامی عبارت‌اند از: تأکید بر مشترکات و عناصر وحدت‌آفرین، استفاده از گفتمان اسلامی، تعامل نیکو، پذیرش بدون قید و شرط یکدیگر بدون قوم‌گرایی، توجه به اهداف عالی تقریب؛ همچون استکبارستیزی و حمایت از مظلومان و مبارزه با افکار اختلاف‌برانگیز.

۳. مهم‌ترین عوامل و شروط لازمه برای تحقق تقریب عبارت‌اند از: حسن‌نیت دو طرف، گفتمان حق‌مدار و به‌دوراز تعصب، داشتن آرمان وحدت‌خواهی، داشتن مهارت پذیرش یکدیگر و کوشش در راه وحدت کلمه.

۴. مهم‌ترین موانع تقریب مذاهب عبارت‌اند از: سطحی‌نگری و ناآگاهی، عدم‌پذیرش دیگران در فرایند گفتگو، تنش و درگیری؛ تبعیض‌های ملی، قومی و مذهبی، تکفیر مذاهب دیگر، شبه افکنی و اختلاف‌افکنی دشمنان و تلاش‌های انحصارطلبانه.

۵. ایده‌های عملی برای تحقق راهبردها در پنج دسته راهکارهای علمی، فرهنگی، آرامش بخشی، سیاسی و اقتصادی و دفاعی - امنیتی قرار می‌گیرد.

۶. هدف اصلی از تقریب مذاهب اسلامی تحقق امت واحد اسلامی است که برای تحقق آن اهداف جزئی در پژوهش‌های مورد مطالعه مطرح شده که عبارت‌اند از: جلوگیری از آسیب دیدن حقیقت اسلام، زنده کردن فرهنگ تقریب میان ملت‌ها و دولت‌ها، برطرف شدن سوءظن و بدگمانی‌ها میان مسلمانان نسبت به هم تقویت ارتباط صمیمی و کارآمد میان امت اسلامی و تشکیل جبهه متحد اسلامی در ابعاد سیاسی، اقتصادی.

۷. از پژوهش‌های مورد مطالعه پنج راهبرد اصلی تشنج‌زدایی، علمی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی برای تقریب مذاهب اسلامی به دست آمد. خط‌مشی در راهبرد

تشنج‌زدایی حول محور تعامل و ارتباط مؤثر و دوری از گفتار و رفتارهای غیر تقریبی و مبارزه با تعصب‌گرایی و عوامل تفرقه‌انگیز می‌چرخد. در راهبرد علمی بیشترین توجه روی طراحی نظام فکری و ایجاد گفتمان مشترک بین مذاهب اسلامی با استفاده از ابزارهایی همچون تأسیس دانشگاه بین‌المللی و چاپ و نوشتن دائرةالمعارف‌ها و مجلات علمی است؛ چنانچه در راهبرد فرهنگی هم ایجاد نظام فرهنگی مشترک میان مذاهب اسلامی توسط مجموعه‌هایی همچون مجمع جهانی تقریب مذاهب، اساس راهبرد را شکل می‌دهد و در راهبرد سیاسی اقتصادی مهم‌ترین مسئله زمینه‌سازی ارتباط دولت‌های اسلامی در ابعاد مختلف و مبارزه با اسرائیل است.

۸. از مجموع راهبردهای مطرح در پژوهش‌های مورد مطالعه می‌توان راهبری جامع ارائه نمود که در آن با توجه به اصول و سیاست‌های تقریبی چند رویکرد همزمان پیگیری شود که عبارت‌اند از رویکرد تشنج‌زدایی، رویکرد علمی، رویکرد فرهنگی، رویکرد اقتصادی و رویکرد سیاسی؛ با چنین راهبرد جامعی می‌توان به وحدت اسلامی بین مسلمانان و در ادامه تحقق تمدن اسلامی امیدوار بود.

از آنجاکه در دو دهه اخیر تنها تعداد محدودی مقاله علمی در زمینه راهبرد تقریب مذاهب اسلامی یافت شد که بعضاً فرایند طراحی استراتژیک را هم به‌خوبی رعایت نکرده بودند؛ پیشنهاد می‌شود که برای جبران ضعف نگاه استراتژی در تقریب مذاهب اسلامی، اندیشمندان تقریب‌گرا با بهره‌مندی از دو دانش «طراحی استراتژیک» و «آینده‌نگری» به مسئله بپردازند.

منابع و مأخذ

قرآن کریم

بطحائی، سیدعلی (۱۳۹۰). «امام موسی صدر و دغدغه همگرایی جهان اسلام». *هفت آسمان*. شماره ۵۱: ۱۳۲-۱۱۹.

تسخیری، محمدعلی (۱۳۸۶). *درباره وحدت و تقریب مذاهب اسلامی*. تهران: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.

تسخیری، محمدعلی (۱۳۸۴). «ایده‌هایی درباره استراتژی تقریب». *اندیشه تقریب*. شماره ۱: ۲۶-۹.

حقی، محمد (۱۳۹۸). «انقلاب اسلامی؛ فرصت‌های همگرایی جهان اسلام و راهکارهای تقویت آن». *پژوهش‌های انقلاب اسلامی*. شماره ۸: ۶۸-۴۹.

خادمی، فاطمه (۱۳۹۵). «راهبردهای تقریب ادیان و مذاهب در سیره رضوی با تأکید بر مناظرات و احتجاجات». *فرهنگ رضوی*. شماره ۱۳: ۵۴-۳۱.

رهبری، بیانات (۱۳۷۰). *بیانات در دیدار اعضای شورای عالی مجمع تقریب مذاهب اسلامی*. مؤسسه پژوهشی فرهنگی انقلاب اسلامی.

ره‌دار، احمد (۱۴۰۰). «آسیب‌شناسی گفتمان تقریب مذاهب». *علوم سیاسی*. شماره ۹۴: ۳۰-۷.

سالارزهی، امین‌الله (۱۳۹۸). «راهبردهای نوین تمدن اسلامی برای تحقق همزیستی مسالمت‌آمیز». *تمدن نوین اسلامی در آینه تقریب*. شماره ۲: ۱۴۲-۱۱۳.

سرخاوتیان، سیدامیر (۱۳۹۷). «بررسی راهبرد فلسطین از نهر تا بحر». *اندیشه تقریب*. شماره ۱۴: ۳۲-۹.

سلیمانی‌فر، ندا (۱۳۹۰). «راهکارهای تقریبی علامه محمدرضا مظفر». *مطالعات تقریبی مذاهب اسلامی*. شماره ۷: ۱۹-۱۳.

شاهرخی، سیدعلاءالدین (۱۳۹۰). «راهبرد پیامبر اعظم صلی‌الله علیه و سلم در فرهنگ‌سازی وحدت اسلامی». *اندیشه تقریب*. شماره ۸: ۳۲-۱۷.

شفایی، امان‌الله (۱۳۹۰). «نقش حوزه‌های علمیه در تقریب مذاهب اسلامی». *اندیشه تقریب*. شماره ۷: ۸۸-۶۵.

شفایی، امان‌الله (۱۳۹۲). «انگاره استعمار و ایده اتحاد اسلامی در اندیشه و کارنامه آیت‌الله طباطبایی یزدی». *اندیشه تقریب*. شماره ۹: ۷۵-۵۰.

صدر، موسی (۱۳۸۳). *نای و نی: جستارهایی درباره اسلام، انسان، لبنان، مقاومت: علی حجتی کرمانی*؛ تهران: نشر مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر.

عابدی، سیدمحمد (۱۳۹۷). «بازخوانی تفکر عالمان و اندیشمندان معاصر در گفتمان تقریب و همبستگی امت اسلامی». *مطالعات تاریخی امت اسلامی*. شماره ۱.

- علی بابایی، غلامرضا (۱۳۶۷). *فرهنگ علوم سیاسی*. ویس.
- فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹). *العین*. موسسه انتشارات هجرت.
- قاسمی، حمید (۱۳۹۹). *مرجع پژوهش*. اندیشه آرا.
- قریشی کرین، سیدحسن (۱۳۹۱). «تطبیق اندیشه تقریب از منظر امام خمینی (ره) و آیت الله بروجردی». *پژوهشنامه انقلاب اسلامی*. شماره ۵: ۱۱۰-۹۱.
- قطب، سیدمحمد (۱۳۷۰). *ما چه می‌گوییم*. دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- ناصرمدلی، فاطمه (۱۳۹۰). «راه کارهای قرآنی وحدت و تقریب راهکارها و سیاست‌ها جهت عملی کردن تقریب و حرکت به سوی وحدت با رویکرد قرآنی». *اندیشه تقریب*. شماره ۸: ۷۰-۴۷.
- Elliott, E. S. & Dweck, C. S. (1988). 'Goals: An approach to motivation and achievement'. *Journal of personality and social psychology*. 54 (1), 5.
- Khademi, F. Sadeghi, E. & Chaboki, O. (2016). «Strategies of Religions' Proximity with an emphasis on the Razavi Style debates and arguments». *Journal of Razavi Culture* 31-54, (13)4.
- Page, M. J. McKenzie, J. E. Bossuyt, P. M. Boutron, I. Hoffmann, T. C. Mulrow, C. D. Shamseer, L. Tetzlaff, J. M. Akl, E. A. Brennan, S. E. Chou, R. Glanville, J. Grimshaw, J. M. Hróbjartsson, A. Lalu, M. M. Li, T. Loder, E. W. Mayo-Wilson, E. McDonald, S... Moher, D. (2021). «The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews». *BMJ*, n71.